

gaan. Zij hebben immers reeds een ingerichte praktijkruimte tot hun beschikking, die weliswaar grotendeels kan worden opgeheven, maar op welke wijze is deze ruimte dan economisch bruikbaar te maken?

Vorming van groepspraktijken is natuurlijk economisch gezien aantrekkelijk bij sanering van oude stadswijken en in nieuwbouwwijken. Het probleem doet zich dan echter voor, dat eventuele gegadigden elkaar vaak niet zullen kennen, wat voor de vorming van een groep toch wel een eerste voorwaarde is. Bovendien zullen de exploitatiekosten hoger worden dan in individuele praktijken. In de eerste plaats door het vervangen van de echtgenote als onbezoldigde hulpkracht. Maar bovendien is het waarschijnlijk te achten, dat men door de samenwerking meer initiatieven zal ontwikkelen tot praktijkverbetering, hetgeen vaak meer hulpkrach-

ten en aanschaf van materiaal met zich zal brengen. Dit kan dan echter een verbetering van de zorg voor de patiënten impliceren. Een probleem kan ook de verkoop van de goodwill aan een opvolger vormen.

Momenteel wordt het vormen van groepspraktijken ernstig belemmerd door de genoemde factoren. Het is te wensen, dat het binnen afzienbare tijd mogelijk zal zijn dat iedere huisarts een vrije keuze kan maken tussen het vormen van een groepspraktijk of het werken in een individuele praktijk, doordat de belemmeringen tot vorming van groepspraktijken uit de weg zijn geruimd. Zonder steun van de overheid zal dit echter niet mogelijk zijn. Het verrichten van experimenten op dit gebied is beslist noodzakelijk, omdat niet kan worden gebouwd op buitenlandse ervaringen, aangezien de situatie elders zeer sterk verschilt van die in Nederland.

De huisarts als informant in het sociologisch onderzoek

DOOR DRS. A. T. J. NOOIJ, SOCIOLOOG TE WAGENINGEN

Inleiding. In een vorig artikel — (1966) huisarts en wetenschap 9, 133 — is gewezen op de moeilijkheden welke verbonden zijn aan de schriftelijke enquête, moeilijkheden zowel voor de onderzoeker als ook voor de ondervraagde, in dit geval de huisarts. Tevens is getracht een oplossing te formuleren voor deze problematiek. Waar tot op heden geen onderscheid werd gemaakt naar de aard van de onderzoekingen welke op de huisarts worden los gelaten, wil ik thans de aandacht richten op een bepaald soort onderzoek en wel het sociologische onderzoek. De reden voor een speciale belichting van aard en methodiek van een dergelijk onderzoek is gelegen in het feit dat naast de tot nu toe besproken problemen, het sociologische onderzoek te maken heeft met een aantal zeer specifieke moeilijkheden welke soms zelfs prohibitief zijn voor het gebruik van de schriftelijke enquête. Zoals reeds is uiteengezet, impliceert het voorgestelde systeem van de organisatie met zeef-functie niet, dat aan de huisarts alle verantwoordelijkheid en vrijheid in deze wordt ontnomen; in laatste instantie is het de huisarts zelf die beslist of hij al dan niet zijn medewerking zal verlenen. Nu lijkt, om redenen welke nog nader zullen worden genoemd en verklaard, de veronderstelling gewettigd, dat met name het sociologische onderzoek weerstanden zal ontmoeten, niet alleen bij de individuele huisarts die door de socioloog wordt benaderd, maar mogelijk ook bij de selecterende en eventueel aanbevelende instantie. Een nadere bespreking van het sociologische onderzoek, om mogelijke misverstanden uit de weg te ruimen, lijkt derhalve gewenst.

Op het eerste gezicht lijkt het probleem weinig urgent; het aantal onderzoekingen met een sociologische probleemstelling dat tot op heden onder huisartsen is verricht, is niet groot. Als de voortekenen niet bedriegen, zal echter spoedig een verandering optreden. De huisarts wordt geleidelijk door de socioloog ontdekt, hetgeen blijkt uit het groeiende aantal sociologische publikaties dat is gewijd aan problemen van de medische stand en de volksgezondheid. Aangezien in onze tijd aan het veiligstellen en opvoeren van de volksgezondheid een hoge waarde wordt toegekend, terwijl het heilige huisje van de medische stand wordt aangetast — het begrip medische stand is misschien al een anachronisme —, waar men de medische dienstverlening meer als een betaalde dienst in een systeem van rechten en plichten dan als een nobele opoffering gaat ervaren en ook binnen de medische wereld de differentiatie gaat toenemen met daaraan inherente fricties, liggen er op deze gebieden voor de socioloog interessante werkerterreinen braak. Hij zoekt hierbij naar verklarende achtergronden van wrijvingen tussen structuren en discrepanties tussen verwachtingen en werkelijkheid. Steeds is het onderzoek gericht op een verkenning van de concrete werkelijkheid met als direct of meer verwijderd doel een bijdrage te leveren tot het scheppen van een optimale situatie waarin de satisfactie van de huisarts samengaat met een gewenst niveau van gezondheidszorg. Hoe ziet deze optimale situatie er in concreto uit? Welke conflicten zijn te verwachten bij eventuele maatregelen welke gericht zijn op een verdergaande realisering van deze optimale situatie?

Bovenstaande taakomschrijving voor het sociologische onderzoek is rijkelijk vaag en abstract. Waar ik mij zelden of nooit beroepsmatig heb bezig gehouden met medische problemen in sociologisch perspectief, aarzel ik om over te gaan tot een nadere concretisering. Misschien kan echter onderstaand lijstje van probleemstellingen welke uitgangspunten zouden kunnen vormen voor een sociologisch onderzoek verhelderend werken; met nadruk moet ik er echter op wijzen, dat de greep evenals de volgorde, volstrekt willekeurig is.

Wat verwacht de patiënt van de huisarts? Zijn er wijzigingen in het patroon van verwachtingen opgetreden en lopen de verschuivingen in de opvatting van de taak van de huisarts hieraan parallel?

Wat zijn de positieve en de negatieve functies van het ziekenfondsbestel voor de gezondheidszorg? Zal men van de zijde der huisartsen weerstanden ontmoeten en zo ja, in welke vorm, wanneer de overheid zich voorstelt verder te gaan in de richting van de „socialized medecine”?

In welke mate en onder welke omstandigheden zijn conflicten mogelijk tussen enerzijds de medische ethiek en anderzijds de op het principe van het vrije ondernemerschap gebaseerde organisatiestructuur van een belangrijk gedeelte van de medische wereld?

In welke mate doen zich conflicten voor tussen enerzijds het ideaalbeeld van de zichzelf niet ontziende en zich offerende huisarts en anderzijds het aan kracht winnende en in alle lagen van de maatschappij levende ideaal om in ruime mate de beschikking te hebben over vrije tijd? Op welke manieren tracht men dit conflict op te heffen? Welke consequenties heeft dit voor de zelfstandigheid van de huisarts?

Welke zijn de consequenties van de beroepsdifferentiatie binnen de medische wereld, welke gepaard gaat met statusdifferentiatie? Welke factoren conditioneren de selectie in dit opzicht?

Wat is de meest efficiënte organisatievorm ter voorkoming van een mogelijke discrepantie tussen de bekwaamheden van de huisarts en de ontwikkeling van de medische wetenschap?

Ongetwijfeld zal de socioloog die beter thuis is in de medisch-sociologische problematiek in staat zijn dit lijstje aanzienlijk uit te breiden.

Het bovenstaande wekt wellicht de indruk dat sociologen staan te dringen om onderzoekingen te gaan verrichten in de medische wereld. In feite ligt het anders. Sociologische onderzoekingen komen in vele gevallen tot stand op initiatief van hen die op een of andere wijze zijn betrokken bij de beleidsvoering en hierbij stuiten op problemen welke een sociologisch onderzoek wenselijk maken. In de tegenwoordige maatschappij is men weinig geneigd om essentieel geachte problemen op hun

beloop te laten. Op allerlei terreinen vindt overleg plaats tussen representanten van belangenorganisaties. Waar een groep nog niet is gekomen tot het opzetten van een dergelijke organisatie zullen andere groepen die op zoek zijn naar representatieve gesprekspartners, een dergelijke ontwikkeling provoceren.

Tot voor kort spraken wij van de „vrijgestelde”, een term die duidelijk betrekking heeft op het uitzonderingskarakter van deze positie. Tegenwoordig spreken wij van voormannen of eenvoudig functionarissen, al naar gelang wij al dan niet de nadruk willen leggen op het pressie-karakter van de organisatie. De organisatiebestuurder is een erkende functiebekleder geworden; men kan openlijk naar deze positie solliciteren. Wanneer echter deze mensen de overlegorganen vullen, verdient het probleem van de communicatie met de leden die zij vertegenwoordigen, alle aandacht. De socioloog, maar uiteraard hij niet alleen, kan hier nuttig werk doen. Hij kan, mits hem de middelen hiertoe worden verstrekt, bijdragen tot een beter inzicht in de problematiek welke leeft onder de leden. Soms is een eenvoudig opinie-onderzoek voldoende, in andere gevallen is een sociologisch onderzoek geïndiceerd waarin houdingen en opvattingen worden verklaard tegen hun ideologische en maatschappelijke achtergronden.

De schriftelijke enquête in de methodiek van het sociologische onderzoek. Om een inzicht te verkrijgen in de bezwaren tegen het sociologische onderzoek, met name wanneer in dit verband gebruik wordt gemaakt van de schriftelijke enquête, is het gewenst nader in te gaan op de methodiek van deze vorm van onderzoek. Een elementair kenmerk van het sociologische onderzoek, waartoe ik hier gemakshalve ook het sociaal-psychologische onderzoek reken, is dat het niet primair is gericht op personen als individuen, maar op de groep of de categorie waarvan deze personen deel uitmaken. Gezien dit uitgangspunt ligt het voor de hand te veronderstellen, dat de socioloog dan ook de groep die het object van zijn onderzoek vormt, als groep benadert; dan immers zal hij de groepsprocessen die hem interesseren kunnen waarnemen en analyseren. Deze methode wordt inderdaad toegepast. Zo zijn er verschillende soorten studies bekend: van sociologen die een functie aanvaardden in een ziekenhuis teneinde de relatiepatronen van de diverse categorieën van de ziekenhuisbevolking te onderzoeken; van sociologen die meewerkten aan de oprichting van een rock- en rollclub om meer inzicht te krijgen in het jeugdprobleem; van sociologen die in de crisis van de jaren dertig „werkzaam” waren in een door grote werkloosheid getroffen dorp; van sociologen die zich mengden onder de leden van een religieuze sekte; van sociologen die als kelner in een restaurant werkten; van sociologen die als arbeider in een fabriek werkzaam waren. Het zou ons te ver van de lijn van het betoog afvoeren indien wij de voor- en nadelen

van deze methode alsmede de ethische implicaties verder zouden uitwerken. Wel zal het duidelijk zijn, dat deze methode slechts perspectieven biedt indien de ruimtelijke spreiding van de groep gering is. Soms lukt het om een ruimtelijk meer verspreid wonende groep voor een korte tijd bijeen te brengen en door middel van zogenaamde groepsinterviews meer inzicht te verwerven in de groepsprocessen; maar ook deze methode kent haar beperkingen.

Het is daarom niet verwonderlijk dat de socioloog, hoewel hij de groep als object heeft, niettemin geneigd is de leden van deze groep individueel te benaderen. Afgezien van allerlei methodologische problemen — levert de individuele benadering inderdaad groepsgegevens? — ligt hier waarschijnlijk een van de oorzaken die de weerstand tegen het sociologische onderzoek kunnen verklaren. Terwijl namelijk het individu wordt gevraagd te reageren op een aantal vragen, is de vragensteller niet primair geïnteresseerd in de specifieke situatie van deze respondent en zijn de gestelde vragen dan ook niet afgestemd op deze specifieke individuele situatie. Dit kan resulteren in een onbevredigd gevoel bij de respondent: hij heeft de indruk dat de vragen onjuist zijn gesteld omdat uit het geheel van de door hem gegeven antwoorden onmogelijk zijn specifieke situatie kan worden gereconstrueerd. De in intellectueel opzicht minder ontwikkelde respondent zal de vragen „vreemd” vinden, de meer ontwikkelde bekruipt het gevoel tot een nummer te worden gedegradeerd, een nummer met een aantal kengetallen. Beiden zouden gelijk hebben indien het onderzoek zou zijn gericht op de individuele respondent. Dit is echter niet het geval; de benadering van de individuele respondent is slechts een methode om de groep of de categorie, waartoe deze respondent behoort, beter te leren kennen. Deze weerstand wordt versterkt wanneer de respondent zijn antwoorden niet geeft aan een alles begrijpende sympathieke enquêteur of enquêtrice, maar wordt gevraagd deze antwoorden neer te schrijven in de daartoe gereserveerde soms benauwend kleine ruimte van een formulier. De respondent heeft dan nauwelijks of geen gelegenheid om kenbaar te maken dat een bepaalde vraag geen recht doet wedervaren aan zijn specifieke situatie, hij kan geen tekst en uitleg vragen aan een vriendelijke enquêteur, hij kan zijn ongenoegen slechts uiten door de vragen niet te beantwoorden en door het formulier niet terug te zenden.

Zoals betoogd ligt de grondoorzaak van deze problematiek bij een onjuiste beeldvorming omtrent de methode van het sociologische onderzoek. Dit neemt echter niet weg dat sociologen doorgaans weinig moeite doen om dit beeld recht te zetten. Sterker nog, de meeste sociologen ervaren pas de problemen rond de schriftelijke enquête wanneer zij zelf door een collega worden gevraagd een vragenlijst in te vullen.

Een poging ter ondervanging van genoemd bezwaar is vorig jaar gedaan; in een schriftelijke

enquête werd elke vraag door een uitvoerige toelichting ingeleid om aldus te bereiken dat de situatie waarin de vragen werden beantwoord meer gelijkenis zou vertonen met die van het mondelinge interview. Helaas was de groep van respondenten te klein om deze in tweeën te splitsen en de ene helft een formulier met „aangeklede” vragen en de andere helft een formulier met „naakte” vragen toe te sturen, om aldus experimenteel te kunnen nagaan of aankleding van de vragen resulteert in een hogere respons.

* * *

De weerstanden tegen de schriftelijke sociologische enquête zijn echter niet uitsluitend te verklaren uit de methode van een dergelijk onderzoek, maar dienen ook te worden gezocht in de aard van de sociologische wetenschap, althans in het beeld dat men van deze wetenschap heeft. Bij mijn weten zijn er geen onderzoekingen verricht naar de beeldvorming omtrent de sociologie; het volgende berust derhalve op veronderstellingen. Het lijkt niet onwaarschijnlijk dat men de socioloog ziet als iemand die eindeloos leurt met merkwuurige vragenlijsten waarvan de verwerking resulteert in rapporten waarmede niemand iets kan doen. Bovendien heeft men het vermoeden dat de socioloog zeer hoge ambities heeft, namelijk dat hij een aantal wetmatigheden wil opstellen waaruit het gehele maatschappelijke gebeuren zou zijn te verklaren. De socioloog zou ernaar streven aan te tonen dat er van menselijke vrijheid geen sprake is, dat de mens niet alleen geconditioneerd maar zelfs volledig gedetermineerd zou zijn door maatschappelijke omstandigheden welke op hun beurt weer gehoorzamen aan de door de sociologie opgestelde of op te stellen wetten. Indien dit beeld, waarschijnlijk in gemitigeerde vorm, aanwezig is, mag worden verwacht dat met name onder de vertegenwoordigers van de intellectuele en van de „vrije” beroepen de grootste weerstand tegen de sociologie zal bestaan. Het zijn immers met name deze mensen die ervan uitgaan dat zij de maatschappij maken in plaats van dat de maatschappij hen maakt.

Het is van belang wat nader in te gaan op deze misvatting omtrent de sociologie. Een ieder weet uit eigen ervaring dat hij zelf voor een belangrijk gedeelte gestalte heeft gegeven aan zijn leven, zelf heeft hij vele malen een keuze moeten doen uit verschillende alternatieven. Een ieder weet echter eveneens uit eigen ervaring dat het aantal alternatieven waaruit hij kon kiezen niet onbeperkt was. Sommige theoretische mogelijkheden waren in feite geen alternatieven omdat de kans op succes in deze richting nihil was, andere theoretische mogelijkheden konden eveneens niet worden gekozen omdat zij buiten het blikveld van de kiezer lagen, weer andere theoretische mogelijkheden werden niet gekozen, omdat ten onrechte de kans op verwelklijking te laag werd geschat. Het aantal als

reëel ervaren alternatieven is dus altijd geringer dan het aantal theoretische mogelijkheden door de aanwezigheid van een aantal obstakels welke zowel van objectieve aard kunnen zijn, zoals intellectuele capaciteiten, financiële armslag, wetgeving, invloed van andere groepen of personen, als van subjectieve aard, namelijk de perceptie van de mogelijkheden. Dit laatste is misschien in eerste instantie een zuiver psychologisch gegeven, maar dat neemt niet weg dat ook de sociologie hier een rol speelt aangezien de perceptie van de mogelijkheden wordt beïnvloed door het cultuurpatroon, de specifieke constellatie van normen, waarden, verwachtingen en doeleinden van de groep waarvan het desbetreffende individu deel uitmaakt.

Een jongen die op twaalfjarige leeftijd de lagere school verlaat, kan kiezen uit een groot aantal theoretische mogelijkheden van voortgezet onderwijs. Maar wanneer deze jongen afkomstig is uit een arbeidersmilieu is de kans gering dat hij een gymnasium kiest en is de kans groot dat hij een lagere technische school kiest. Indien zijn vader evenwel een intellectueel beroep uitoefent liggen de kansen omgekeerd. Waarom dit verschil? Onderwijs-sociologen zullen een reeks van factoren noemen welke kunnen verklaren dat de werkelijke alternatieven geringer in aantal zijn dan de theoretische mogelijkheden; zo zullen zij vermoedelijk wijzen op verschillen in fenotypische intelligentie en ambitieniveau. Wanneer uit empirisch onderzoek blijkt dat deze en mogelijk andere factoren een aanwijsbare rol spelen, is de eerste stap gezet in een mogelijk succesvolle richting van eliminatie van deze barrières. Aangepaste vormen van voorbereidend onderwijs kunnen invloed uitoefenen op

het niveau van de fenotypische intelligentie; aangepaste vormen van voorlichting kunnen een bijdrage leveren tot het verhogen van het eveneens onder invloed van de groepscultuur staande ambitieniveau. Dit betekent dat de sociologie niet zozeer een determinerende functie heeft maar eerder een bevrijdende functie.

Deze conclusie is echter mogelijk wat voorbarig; het aantonen van barrières behoeft immers nog niet te impliceren dat deze ook inderdaad moeten worden opgeruimd. Het is evenzeer denkbaar dat beleidsinstanties met genoeg kennis nemen van de weerstand der aangetoonde barrières tegen maatschappelijke verandering, in de hoop dat deze nog lang zullen stand houden. Dit neemt echter niet weg dat het verrichten of laten verrichten van onderzoek op zichzelf reeds een bepaalde geesteshouding verraadt; men gaat geen zaken onderzoeken die niet op een of andere wijze als problematisch worden beschouwd. Kenmerkend in dit verband is, dat de sociologie geen kansen krijgt in landen met een dictatoriaal regeringssysteem, om het even of dit systeem als links of als rechts moet worden gekwalificeerd en onafhankelijk van de vraag of dit systeem dogmatische denkbeelden heeft omtrent de handhaving van de status quo, dan wel dogmatische opvattingen huldigt omtrent de lijnen waarlangs de maatschappelijke veranderingen zich dienen te voltrekken.

Sociologiebeoefening impliceert een niet-dogmatische instelling; waar deze instelling aanwezig is heeft de sociologie een kans. Indien de sociologie serieus wordt beoefend, inclusief het opstellen en beantwoorden van vragenlijsten, krijgt het proces van maatschappelijke verandering een extra impuls.